

Miksei *hän*?

Englannin persoonapronominien *she* ja *he* suomentaminen appellatiiveina kolmessa
Kersti Juvan kääntämässä kirjallisuusklassikossa

Roosa Virtanen

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Kesäkuu 2024

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Roosa Virtanen

Miksei *hän*? – Englannin persoonapronominien *she* ja *he* suomentaminen appellatiiveina kolmessa Kersti Juvan kääntämässä kirjallisuusklassikossa

Sivumäärä: 38 sivua

Tutkielmassani käsittelen englannin yksikön kolmannen persoonan pronominien *she* ja *he* suomentamista appellatiiveina kaunokirjallisuudessa. Aineistona käytän Kielipankin Korp-palvelussa saatavissa olevaa englantilaisen ja amerikkalaisen kirjallisuuden klassikoiden rinnakkaiskorpusta (2020). Korpus sisältää annotoidut Kersti Juvan suomennokset *Kolea talo* (2006), *Ylpeys ja ennakkoluulo* (2013) ja *Washingtonin aukio* (2003) sekä alkuperäisteokset Charles Dickensin *Bleak House* (1852–1853), Jane Austenin *Pride and Prejudice* (1813) ja Henry Jamesin *Washington Square* (1880). Tarkastelen tapauksia, joissa englannin persoonapronomini on suomennettu appellatiivina pronominin *hän* sijaan. Selvitän, millaisia appellatiiveja käännösvastineina on ja millaisissa ympäristöissä ne esiintyvät. Lisäksi tutkin, mistä syistä appellatiiveja käytetään ja mitä vaikutuksia niillä on tekstiin. Olen kiinnostunut myös siitä, miten paljon sukupuoli näkyy englannin suvullisten pronominien suomennoksissa.

Tietääkseni aiempaa tämänkaltaista tutkimusta juuri appellatiiveista ei ainakaan englanti–suomi-kieliparilla ole tehty aihetta muun tutkimuksen lomassa käsittelevän Paula Suoniemen (2006) opinnäytteen lisäksi. Persoonapronominien viittaussuhteiden tutkimus sekä käännössuomessa että supisuomessa antaa siitä huolimatta hyvän pohjan omalle tutkielmalleni. Näistä mainittakoon Anna Maurasen ja Liisa Tiittulan (2006) tutkimus sekä Annukka Vartevan (1998) artikkeli. Käännöstieteen ja semantiikan aloilta tärkeimpiä lähteitä teorian tueksi ovat Christiane Nordin (2010) ja Nick Riemerin (2010) opukset sekä suomen definiittisyyttä kuvaava Maria Vilkun (1992) teos. Tutkielma on pääosin kvalitatiivinen, ja vaikka esitän myös kvantitatiivisia huomioita appellatiivien esiintymistä, ei niistä voi tehdä yleistäviä päätelmiä. Tutkimusmenetelmäni on kontrastiivinen korpusanalyysi.

Tutkimukseni osoittaa, että *hän*-pronominin tilalla käytetään eniten appellatiiveja, jotka kuvailevat tarkoitettaan yleisellä tasolla. Ne ilmaisevat usein myös sukupuolta lähtökielisen vastineensa tavoin. Osa appellatiiveista esiintyy ympäristössä, jossa korrelaatio vaatii selventämistä, pronominista koituisi paljon toistoa tai lausejärjestys on muuttunut radikaalisti. Osasta ympäristöjä taas selviää, että appellatiivin tavoite on dynaaminen ekvivalenssi, lähtötekstiä vastaavien assosiaatioiden ja reaktioiden välittäminen kohdetekstin kautta. Lisäksi tutkimuksen perusteella kaunokirjallisuuden *hän*-pronominin asema näkökulmahenkilön pronominina on elinvoimainen. Tuloksista voi päätellä, ettei pronominin korvaaminen appellatiivilla liity ainoastaan, eikä edes pääosin, korrelaatio-ongelmiin, ja että sen vaikutukset näkyvät käännöksessä dynamisempana ekvivalenssina.

Koska aineistoni tapauksilla on perin suppea konteksti, on erityisesti pidempiä viittausketjuja tarkastelevalle jatkotutkimukselle tarvetta. Tämän tutkielman pohjalta olisi mahdollista muodostaa hypoteesit, joiden paikkansapitävyyttä olisi mielenkiintoista tutkia. Toinen ilmevä näkökulma jatkotutkimukselle on yhdistää se feministiseen kielentutkimukseen. Tulokseni viittaavat siihen, että englannin feminiinisen ja maskuliinisen persoonapronominin suomentamisen erojen tutkiminen voisi tuottaa ajankohtaista ja tärkeää tietoa suomen kielen sukupuolen ilmaisemisesta.

Avainsanat: semantiikka, käännöstiede, korpustutkimus, persoonapronomit, suomen kieli, englannin kieli

Sisällys

1	Johdanto	5
2	Käännöstiede ja kontrastiivinen kielentutkimus	8
2.1	Käännöstiede ja funktionaaliset käännösteoriat	8
2.1.1	Skopos	8
2.1.2	Ekvivalenssi	8
2.2	Kontrastiivinen kielentutkimus ja korpusanalyysi	9
2.2.1	Kontrastiivinen kielentutkimus	9
2.2.2	Kontrastiivinen korpusanalyysi	9
3	Semantiikka	11
3.1	Mitä on semantiikka?	11
3.2	Viittaaminen	11
3.2.1	Viittaamisen käsitteistöä	11
3.2.2	Persoonapronominien viittaavuus	12
3.2.3	Appellatiivi substantiivilausekkeena ja sen viittaavuus	12
3.3	Määräisyys	13
4	<i>Hän</i> kaunokirjallisuudessa	15
5	Appellatiivit aineistossa	16
5.1	Esiintymät	16
5.1.1	Kuvailut	19
5.1.2	Sukulaisuussuhteet	20
5.1.3	Tittelit	21
5.1.4	Muut	22
5.2	Määritteet	23
5.3	Päätelmät	25
6	Appellatiivit ja korrelaatio	27
6.1	Epäselvä korrelaatti	27
6.2	Selvä korrelaatti	29
6.2.1	Toisto	29
6.2.2	Muut	31
6.3	Päätelmät	33

7 Lopuksi

35

Lähteet

37

1 Johdanto

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen englannin suvullisten persoonapronominien *she* ja *he* suomentamista *hän*-pronominin sijaan appellatiiveina eli yleisnimenä kolmessa Kersti Juvan kääntämässä kirjallisuusklassikossa. Selvästi ilmaistut viittaussuhteet ovat tärkeitä tekstin tulkinnan kannalta etenkin kaunokirjallisessa tekstissä. Eri kielissä on tälle kuitenkin erilaisia järjestelmiä: englannin kielelle on ominaista ilmipantu persoonapronomini, kun taas suomessa persoonaa ilmaistaan usein myös muilla keinoilla, kuten verbintaivutuksella tai appellatiiveilla. (Mauranen–Tiittula 2006, 35.) Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- 1) Millaisia appellatiiveja *hän*-pronominin tilalla esiintyy?
- 2) Millaisissa ympäristöissä *hän* korvautuu appellatiivilla?

Näiden kysymysten pohjalta pohdin myös, mitä syitä appellatiivien käyttöön voisi olla ja mitä vaikutuksia tällä on tekstiin.

Suomen kielen persoonapronomineilla on mahdollista välttää turha kielellinen sukupuolittaminen, ja esimerkiksi ruotsin *hen*-pronominin tyyllisen, kokonaan uuden pronominin, kehittämiselle ei ole tarvetta. On kiinnostavaa nähdä, onko käännössuomessa päädytty ilmaisemaan sukupuolta eksplisiittisesti appellatiivein, milloin on mahdollista, että se on käännöksessä jopa korosteisemmassa roolissa kuin lähtökielisessä teoksessa. Käännöksen voi ajatella olevan aina alttiina lähtökielen vaikutteille, joten tällainen tutkimus on myös kielen kehityksen kannalta mielenkiintoista. Persoonapronomininit eivät ehkä ole alttiita muutoksille, mutta henkilöviittauksen tavat ovat. (Luukka 1994, 231.) Käännössuomen lähtötekstistä eroavien viittauskeinojen tutkiminen voi siis luoda aiempaa syvempää ymmärrystä kielen viittausjärjestelmästä.

Tutkielmani kuuluu sekä korpuspohjaisen käännöstutkimuksen että kontrastiivisen kielentutkimuksen alaan. Merkitysten ja viittaussuhteiden tarkastelu kytkee sen tarkemmin semantiikkaan. Persoonapronomineja on tutkittu paljonkin, mutta käännössuomen näkökulmasta vain vähän. Anna Mauranen ja Liisa Tiittula (2006) ovat tutkineet *minä*-pronominia ja sen viittaussuhteita käännössuomen ja supisuomen välillä, ja ainakin Paula Suoniemi (2006) tarkastelee pro gradu -työssään juuri yksikön kolmannen persoonan pronominin kääntämistä sivuten myös appellatiivikäännöksiä. Tietääkseni aiempaa, juuri appellatiiveihin keskittyvää, tutkimusta ei kuitenkaan ole tehty ainakaan englanti–suomi-kieliparilla. *Hän*-pronominin käytön konventioista kaunokirjallisuudessa on enemmän tietoa,

joskin melko ikääntynyttä sellaista. Erityisesti Annukka Vartevan (1998) artikkeli valaisee konventioita tavalla, joka antaa erinomaisen vertailukohdan aineistoni analyysiin.

Tutkimuksen aineiston keräsin Kersti Juvan suomentamien englantilaisen ja amerikkalaisen kirjallisuuden klassikoiden rinnakkaiskorpuksesta (2020), joka on saatavissa Kielipankin Korp-palvelussa. Korpus sisältää sekä Juvan 2000-luvun käännökset että alkuperäisteokset Charles Dickensin *Bleak House* (1852–1853), Jane Austenin *Pride and Prejudice* (1813) ja Henry Jamesin *Washington Square* (1880). Viittaan teoksiin jatkossa niiden suomenkielisillä nimillä Kolea talo, Ylpeys ja ennakkoluulo sekä Washingtonin aukio sekä niille antamillani lyhenteillä KT, YE JA WA. Rajasin aineistohaun sellaisiin tapauksiin, joissa esiintyi englannin *she* tai *he*, ja joissa niiden vastineena ei ollut suomen persoonapronominia *hän*. Näin keräsin sattumanvaraisessa järjestyksessä jokaisesta teoksesta 20 sekä *she*- että *he*-pronominin esiintymää suomennoksineen, yhteensä siis 120 tapausta. Teen aineistosta myös kvantitatiivisia huomioita, mutta niistä ei voi tehdä yleistäviä päätelmiä. Tutkielmani on siis ensisijaisesti kvalitatiivinen ja menetelmältään kontrastiivinen korpusanalyysi.

Hypoteesini on, että englannin *she*- tai *he*-pronominin päädytään kääntämään appellatiivilla lähinnä silloin, kun *hän*-pronominin käyttö hämärtäisi sen korrelaattia. Odotan aineistossa esiintyvien appellatiivien pyrkivän pronominin kaltaiseen yleisyyteen ja neutraaliuuteen. Appellatiivin voi kuitenkin olettaa olevan aina hieman korosteisempi, sillä se pitää sisällään enemmän merkityksiä kuin itsenäiseltä merkitykseltään melko tyhjä persoonapronomini. Tästä huolimatta uskon löytäväni myös tapauksia, joissa appellatiivia on käytetty, vaikka pronominin käyttö ei olisi aiheuttanut epäselvyyttä korrelaatioissa. Näistä tapauksista, sekä niiden vaikutuksista ja niihin johtaneista syistä, olen erityisen kiinnostunut.

Luvussa 2 esittelen laajemmin, miten tutkielma asettuu käännöstutkimuksen ja etenkin korpuspohjaisen kontrastiivisen kielentutkimuksen piiriin. Avaan alaluvuissa myös analyysin kannalta keskeisimpiä aiheita ja käsitteitä. Esittelen erikseen kielitieteen alaa semantiikkaa luvussa 3. Kerron, mitä viittaussuhteella, korrelaatilla ja määräisyydellä tarkoitetaan, ja miksi ne ovat tutkimukseni keskiössä. Luku 4 tarjoaa lyhyen katsauksen *hän*-pronominin konventioihin kaunokirjallisuudessa. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään aineistoani luvussa 5 ja esittelen siitä löytyvät appellatiivit ryhmiteltyinä neljään semanttisesti erilaiseen ryhmään. Luvussa 6 paneudun esimerkkivirkkeiden kera pohtimaan, millaisissa erityyppisissä ympäristöissä suomennokseen on valikoitunut jokin appellatiivi *hän*-pronominin sijaan. Molempien analyysilukujen (luvut 5 ja 6) lopussa kokoan lyhyesti tuloksia ja päätelmiäni, ja

lopuksi kokoan kaikki tärkeimmät johtopäätökset yhteen, tarkastelen niitä tutkimukseni tavoitteiden valossa ja pohdin mahdollisia polkuja jatkotutkimukselle.

2 Käännöstiede ja kontrastiivinen kielentutkimus

2.1 Käännöstiede ja funktionaaliset käännösteoriat

Tieteenalana käännöstiede pyrkii kuvaamaan, analysoimaan ja selittämään niin kääntämistä kuin käännöksiäkin eri näkökulmista ja eri tieteellisistä lähtökohdista (Kujamäki 2013, 357). Tämänkin tutkielman kannalta keskeisimpiä käännöstieteen käsitteitä ovat *skopos* ja *ekvivalenssi*, joiden kautta esittelen myös laajemmin *funktionaalisten käännösteorioiden* roolia alalla. Funktionaalisten käännösteorioiden mukaan kääntäminen on kommunikaatiota ja tilannesidonnaista toimintaa, ja ne painottavat lähtö- ja kohdetekstin käyttötarkoitusta eli *funktiota* (Vehmas-Lehto 1999, 70). Kautta aikain kääntäjien tiedetään käyttäneen erilaisia strategioita erilaisten tekstien kääntämiseksi, mutta silti vielä 1970-luvulla Euroopassa vallitsivat käännösteoriat, jotka keskittyivät kääntämisessä hyvin muodollisiin seikkoihin tekstin tarkoituksen sijaan (Nord 2010, 120).

2.1.1 Skopos

Termiä *skopos* käytetään käännöstieteessä kuvaamaan *tarkoitusta* eli sitä, mikä on käännöksen kohderyhmä ja mikä käännettävän tekstin funktio on. Koko käännösprosessi ja sen aikana tehtävät käännösvalinnat pohjautuvat pitkälti juuri tekstin skopokseen. Kuten muissakin tekstilajeissa, myös kaunokirjallisuudessa käännöksillä voi olla hyvin eriäviä tarkoituksia ja siksi jokaisen tekstin skopos täytyy huomioida omanaan. *Skoposteorian* toi käännöstieteeseen Hans J. Vermeer 1970- ja 1980-luvun taitteessa, ja se loi lopulta pohjan muillekin niin kutsutuille funktionaalisille käännösteorioille. Sen ytimessä on ajatus tarkoituksellisesta ja tavoitteellisesta kommunikaatiosta. (Nord 2010, 120–121.) Käännösten tarkoitus ei ole aina sama kuin lähtötekstien, mikä pitää ottaa huomioon tekstin skoposta määriteltäessä.

2.1.2 Ekvivalenssi

Ekvivalenssista eli *vastaavuudesta* puhuttaessa tarkoitetaan lähtö- ja kohdetekstin vastaavuutta. Se voidaan jakaa *muodolliseen* ja *dynaamiseen ekvivalenssiin*. Muodolliseen ekvivalenssiin tähtäävää kääntämistä voisi kansankielisesti kuvailla kirjaimelliseksi kääntämiseksi, sillä se pyrkii parhaansa mukaan tuottamaan lähtötekstilleen uskollisen kohdetekstin, jossa kielelliset ja muodolliset elementit ovat säilyneet mahdollisimman vastaavina. Dynaamiseksi (tai funktionaaliseksi) ekvivalenssiksi taas kutsutaan sitä, että

käännöksellä on lähtötekstiä vastaava kommunikaatiovaikutus. (Nord 2010, 120.) Saadakseen aikaan käännöksen vastaanottajassa samanlaisen reaktion kuin lähtötekstin voi ajatella saaneen aikaan vastaanottajassaan kääntäjä voi poiketa merkittävästikin lähtötekstin muodosta ja merkityksestä (Kujamäki 2013, 368).

2.2 Kontrastiivinen kielentutkimus ja korpusanalyysi

2.2.1 Kontrastiivinen kielentutkimus

Koska käännöstieteellinen tutkimus kohdistuu useimmiten kielipareihin ja niiden kieltenväliseen vertailuun, on sen perusasetelma *kontrastiivisen kielentutkimuksen* mukainen (Kujamäki 2013, 361). Kontrastiivinen kielentutkimus on kielitieteellinen tutkimusnäkökulma, joka vertailee samanaikaisesti kahta tai useampaa kieltä ja tarkastelee kontrastiivisen analyysin avulla näiden välisiä eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä kaikilla kielen tasoilla. Analysoitaviksi kieliksi sopivat mitkä vain kielet, kunhan niille löytyy jokin vertailuperusta, vaikka onkin hyvä huomata, ettei metodina ole ensisijaisesti vertailu, vaan kielten tai niiden osajärjestelmien systemaattinen vastakkainasettelu. (Järventausta 2013, 96–102.) Vastakkainasettelulla kuvataan monesti kohdekielen ilmaisuvaroja suhteessa lähtökieleen (Kujamäki 2013, 361). Siitä huolimatta, että suurennuslasin alle otetaan usein jokin kielten ero, voi vastakkainasettelu nostaa esiin myös yhtäläisyyksiä. Kontrastiivisen analyysin suurimpia anteja on lisäksi sen mahdollisuus täydentää yksittäisen kielen tutkimusta ja kuvausta. (Kolehmainen–Miestamo–Nordlund 2013, 18.) Systemaattisesti toteutettuina ne voivat nimittäin tuoda esiin sellaisia kielellisiä piirteitä, jotka yksikielisessä tarkastelussa jäisivät piiloon (Järventausta 2013, 127). Käännöstieteessä ja kontrastiivisessa tutkimuksessa molemmissa on keskeistä yllä käsitellyn ekvivalenssin tarkastelu.

2.2.2 Kontrastiivinen korpusanalyysi

Aivan erityinen yhtymäkohta käännöstieteelle ja kontrastiiviselle kielentutkimukselle on kuitenkin *kontrastiivinen korpusanalyysi* (Järventausta 2013, 126). Korpusanalyysi on tutkimusmenetelmä, joka on kehittynyt yhdessä *korpuslingvistiikan* kanssa tietotekniikan kehityksen siivellä. *Korpuksella* tarkoitetaan useimmiten tietokone luettavaa tekstiaineistoa, joista ensimmäisiä koottiin 1960-luvulla niin maailmalla kuin Suomessakin. Kielitieteen enenevä tukeutuminen aineistopohjaisiin menetelmiin 1980-luvuta lähtien on myös vaikuttanut korpuslingvistiikan kehittymiseen. Korpuksella ovat erityisen hyödyllisiä määrällisten tutkimusten toteuttamiseen, mutta niiden avulla tehdään myös paljon laadullista

tutkimusta. Korpusten käyttö lisää merkittävästi tutkimusten läpinäkyvyyttä ja toistettavuutta. (Kielentutkimuksen menetelmiä II: Luku 9.2.) *Annotointi* eli konelukuisessa muodossa olevien metatietojen lisääminen korpuksiin mahdollistaa lisäksi koneellisia analyysseja ja korpushakuja. Annotoida voidaan esimerkiksi morfologisia ja syntaktisia elementtejä, mutta muitakin hyödyllisiä tietoja, kuten kirjoittaja tai kirjoitusajankohta, voidaan merkitä korpukseen. (Mt. luku 9.3.) Yksikielisten korpusten lisäksi on olemassa rinnakkaiskorpuksia, jollaisesta tämän tutkielman aineisto on peräisin. *Rinnakkaiskorpuks* koostuvat sekä alkuperäisteksteistä että niiden käänöksistä (Kolehmainen–Miestamo–Nordlund 2013, 11), mikä mahdollistaa korpuspohjaisen käänöstutkimuksen ja kontrastiivisen korpusanalyysin.

3 Semantiikka

3.1 Mitä on semantiikka?

Semantiikka eli merkitysoppi on laaja kielitieteen ala, joka pyrkii selittämään kielen ainesten merkityksiä sekä itsenäisesti että toisiinsa suhteutettuina (Riemer 2010, 2–3). Merkitystä lähtee helposti ajattelemaan yksittäisten sanojen kautta. Sanat eivät kuitenkaan elä tyhjiössä, vaan niiden merkitys on aina riippuvainen toisten sanojen merkityksistä. Sanalle voidaan kyllä määritellä jokin selite, mutta silloinkin sen merkitys muodostuu laajemmassa kontekstissa – sitä ympäröivien sanojen ja todellisuuden merkityksissä. (D. A. Cruse 1986, 15–16.) Semantiikka tarkastelee merkitystä vieläkin laajemmin. Esimerkiksi tämän tutkielman kannalta olennaista on pohtia myös kirjaimellisen ja tarkoitetun merkityksen eroja sekä merkitysten samankaltaisuuksia eri kielissä. (Riemer 2010, 2–3.) Keskiössä on silti ennen kaikkea lause- ja tekstisemantiikka ja *kontekstuaalisen referenssin* tai *viittaamisen* (Larjavaara 2007, 27) tarkastelu, mitä luku 3.2 taustoittaa.

3.2 Viittaaminen

3.2.1 Viittaamisen käsitteistöä

Viittaaminen voidaan luokitella kahteen eri tyyppiin: *deiksikseen* ja *anaforaan*. Näitä vastaavina käsitteinä käytetään jossain määrin myös termejä *eksoforinen* eli *tilannesiteinen* ja *endoforinen* eli *diskurssisiteinen* (VISK § 1427). Deiktisiä eli tilannesiteisiä kielenaineiksia ovat sellaiset, jotka viittaavat läsnä olevaan tai muutoin ilmeiseen tarkoitteeseen ja liittävät sen tilannekohtaiseen kontekstiinsa (VISK §1405). Persoonaa- ja demonstratiivipronominit ovat tyypillisiä nominaalisia deiktisiä aineksia, kun taas persoonapäätteet ja tempus suhteuttavat käsillä olevan hetken kerrottavana olevaan tapahtuma-aikaan. Deiktisyyttä esiintyy suurimmaksi osaksi puhetilanteissa ja puheaktipronominit eli 1. ja 2. persoonan pronominit ovatkin yksinomaan deiktisiä. (VISK § 1423–1424.) Kaunokirjallisuudessa voi siis yleistäen ajatella deiktisiä elementtejä esiintyvän ensisijaisesti repliikeissä.

Tämä tutkielma keskittyy sen sijaan kerronnassa tyypillisempään anaforaan, joka sitoo lauseita semanttisesti toisiinsa. Viittaaminen on anaforista silloin, kun samassa yhteydessä useampaan otteeseen esiintyvää substantiivilauseketta ei toisteta, vaan se korvataan jollakin kielenaineksella, tyypillisesti kolmannen persoonan persoonapronominilla. Tyypillinen anaforatapaus on esimerkiksi sellainen, jossa edellisessä virkkeessä esiintyvän leksikaalisen

substantiivilausekkeen tarkoitteeseen viitataan myöhemmin 3. persoonan pronominilla, kuten sepittämässäni esimerkissä 1. Sen pronominilauseke *hän* on anaforinen ilmaus ja ensimmäintaa edustavaa substantiivilauseketta *puutarhuri* kutsutaan *korrelaatiksi*. Näiden lausekkeiden suhdetta kutsutaan *samatarkoitteisuudeksi* tai *samaviitteisyydeksi*. (VISK § 1405.)

- (1) *Puutarhuri* oli unelmoinut tästä hetkestä koko pienen ikänsä. *Hän* oli vihdoinkin saanut käsiinsä harvinaislaatuksen taimen.

Joskus mahdollisia korrelaatteja on useampia eikä tällöin samatarkoitteisuus ole välttämättä itsestään selvä. Koska suomessa pronominit ovat tyypillisimpiä kielenaineita anaforisessa viittaamisessa, on mielenkiintoista keskittyä niiden sijaan tarkastelemaan viittaussuhteita appellatiivien kohdalla.

3.2.2 Persoonapronominien viittaavuus

Suomen kielessä persoonapronominit ilmaisevat persoonaa ja lukua, mutta eivät sukua. Tutkimuksessa tarkastelemieni englanninkielisten persoonapronominien erona suomen vastineisiin on se, että yksikön kolmannen persoonan maskuliininen *he* ja feminiininen *she* ilmaisevat myös sukua, mikä tekee eri sukupuolisten henkilöiden välisten viittaussuhteiden tarkentamisesta luontevampaa. Persoonapronominit ovat luontaisesti ihmistarkoitteisia. Ne toimivat itsenäisinä substantiivilausekkeina ja viittaavat joko puhetilanteen eri osapuoliin tai puheenalaisiin henkilöihin. Kolmannen persoonan persoonapronominien tarkoite ei vaihdu vuorovaikutuksen vuorojen myötä, joten niitä käytetään lähinnä anaforisesti. (VISK § 716–717.) *Hän* viittaa pääosin ulos puhetilanteesta, kun taas puhetilanteeseen viitataan lähinnä demonstratiivipronominilla *se* (Kallio 1978, 70–71), vaikka puhekielessä näiden roolien on tutkittu vaihtelevan jonkin verran (ks. esim. Priiki 2017). Proosassa tämä kuitenkin kääntyy usein pääläelle, sillä pronomini *hän* tuo tarkoitetta lähemmäs puhujaa ja osoittaa kohteliaisuutta, tuttuutta sekä päähenkilön asemaa. Tällaisessa niin sanotussa *tuttuus–vieraus-dikotomiassa* proosateksti on taipuvainen käyttämään vieraammasta *se*-pronominia. (Kallio 1978, 70–72.)

3.2.3 Appellatiivi substantiivilausekkeena ja sen viittaavuus

Käytän tässä tutkielmassa sekä käsitettä *appellatiivi* että *substantiivilauseke* kuvaamaan samoja kielenaineita ja siksi on syytä selittää niiden ero ja käyttöyhteys lyhyesti. Siinä, missä appellatiivi on lausekontekstista irrallinen, sanaluokkaan viittaava nimitys *laji-* tai

yleisnimelle, substantiivilauseke on lauseenjäseneen viittaava nimitys lausekkeelle, jossa on substantiivi ja sen mahdolliset laajennukset (VISK, määritelmät). *Appellatiivi*-käsitettä käytän siis yksittäisten sanaesiintymien tarkasteluun sulkeakseni pois erisnimet, jotka eivät ole tarkastelun kohteena lainkaan. Sen sijaan käsitettä *substantiivilauseke* käytän, kun tarkastelu kohdistuu viittaussuhteisiin tai määräisyyteen, sekä silloin, kun appellatiiviesiintymät ovat saaneet laajennuksikseen määritteitä. Substantiivilausekkeet ovat luonnostaan viittaavia, sillä niillä on lähes aina jokin todelliseen tai kuvitteelliseen maailmaan viittaava tarkoite. Ne voivat olla ensimmäintoja jostain uudesta tai viitata jo mainittuun tai tunnettuun. (VISK § 1406.)

3.3 Määräisyys

Vaikka suomen kielessä määräisyyttä ei panna ilmi englannin tavoin artikkeleilla, on se oleellinen osa kieltä ja viittaamista. Määräisyyden tulkinta perustuu suomessa pääasiassa pragmaattiseen päättelyyn, mutta tulkintaa voidaan ohjata leksikaalisin ja kieliopillisin keinoin, sanajärjestyksen ja painotuksen avulla sekä pelkkään kontekstiin nojaten. (Vilkuna 1992, 1–2.) Koska anafora perustuu korrelaatiin tunnistettavuuteen, määräisyys kulkee käsi kädessä viittaamisen kanssa. Siinä missä *tunnettuus* on tarkoitteen ominaisuus, *määräisyys* on tarkoitetta vastaavan substantiivilausekkeen ominaisuus, ja siksi tässä tutkielmassa käytän appellatiivien määräisyyden ja referenssin tarkastelun tarpeisiin enemmän sanaa *tunnistettavuus* (mt., 7–10). Puhua voisi myös *paikannettavuudesta*, jonka taustalla on John A. Hawkinsin (1978, 167) *paikannettavuusteoria*. Teorian mukaan määräisten ilmausten tarkoitus on kaunokirjallisen tekstin tapauksessa auttaa lukijaa paikantamaan tarkoite edeltävään tekstiin, hänelle ja kertojalle yhteiseen viitekehukseen.

Määräisyyttä on kolmea tyyppiä: *mainittuus*, *tilanteinen tunnistettavuus* ja *implikoitu tunnistettavuus* (Vilkuna 1992, 25). Uudelleenmaininta on yksi tapa tehdä tarkoite tunnistettavaksi. Mainittuus on aina sidoksissa käsillä olevaan tekstiin ja se perustuu anaforaan, sillä uudelleenmaininnalle löytyy aina korrelaatti. Suomenkielisessä tekstissä mainittuuteen perustuvaa määräisyyttä ilmaistaan tyypillisesti eri tavoin eri etäisyyksillä korrelaatista. *Ellipsiä* eli *poistoa* voidaan käyttää välittömässä läheisyydessä, sen sijaan anaforista pronominia, persoonan suffikseja ja possessiivisuffikseja voidaan hyödyntää lähekkäisissä lausekkeissa. Mikäli välissä on muita tarkoitteita ja näin ollen olemassa mahdollisuus sekaantumiseen, ensimmäintoja saatetaan toistaa joko samassa muodossa tai muunneltuna. On myös mahdollista käyttää toista kuvausta, esimerkiksi synonyymista appellatiivia uudelleenmaininnassa. (Mt., 16–18.) Lisäksi yleisiä ovat anaforiset tarkenteet,

kuten *se*-pronomini, painottamassa tarkoitteen mainittuutta. Tilanteinen tai implikoitu tunnistettavuus ei vaadi lainkaan edeltävää mainintaa, vaan tilanteisesti tunnistettavissa oleva tarkoite selviää yksiselitteisesti kontekstista, johon lukija on pakotettuna sisään, ja implikoidusti tunnistettavissa oleva tarkoite selviää aiemman tarkoitteen tarjoaman assosiaatioketjun kautta. (Mt., 21–25.) Kaunokirjalliselle tekstille on luonteenomaista luottaa runsaasti lukijan omaan päättelykykyyn ja tulkintaan ja ajoittain paikannettavuus saattaakin jäädä jopa liian vähälle todistusaineistolle (Mt., 18–19).

4 *Hän* kaunokirjallisuudessa

Suomen kielen persoonajärjestelmän sukupuolettomuus aiheuttaa harvoin ilmaisun vaikeuksia. Sukupuolioppositiollisen kielen kääntäminen on yksi ainoita tilanteita, joissa tämä saattaa tuottaa hankaluuksia. Henkilöviittausten yksiselitteiseen ilmaisemiseen on kuitenkin muita keinoja, joiden valintaan vaikuttaa ensisijaisesti tekstin kokonaistulkinta ja sen skopos, mutta suomen viittausjärjestelmää on kiinnostavaa tarkastella myös laajemmasta kontekstista irrallisten henkilöviittausten kautta. (Varteva 1998, 202–203.) Vaikka tässä tutkielmassa tarkastelenkin appellatiiveja persoonapronominien käännösvastineena, on hyvä ymmärtää, mitä persoonapronominin *hän* käytöstä kaunokirjallisuudessa tiedetään. Näin appellatiivien käytön syitä ja vaikutuksia on helpompi analysoida.

Anaforisin pronominein viittaaminen on vivahteikkaampaa kuin saattaisi alkuun ajatella, sillä niilläkin ilmaistaan henkilöiden välisiä suhteita. Hyvä esimerkki tästä on teitittely ja sen etäännyttävä ja kohteliaisuutta ilmaiseva merkitys. (Hakulinen 1988, 56.)

Kaunokirjallisuudessa omanlaistaan etäisyyttä voi luoda myös appellatiivein ja jonkin verran demonstratiivipronomineinkin. Pronominilla *hän* voi sen sijaan ilmaista emotionaalista läheisyyttä ja tärkeyttä tai tunnelman tiiviyyttä. (Mt., 65–67.) Keskeisiä käsitteitä kaunokirjallisuuden *hän*-pronominia tarkastellessa ovat *etualaisuus* ja *fokus*. *Hän* on useimmiten varattu päähenkilön pronominiksi ja on näin ollen tekstissä etualalla, vaikka fokukseen voi nostaa muitakin, jolloin esimerkiksi demonstratiivipronomini *tämä* voi olla ohimennen etualainen (Varteva 1998, 206–207). Etualaisuudella tarkoitetaan subjektin asemassa tai muussa teemapaikassa olevaa tarkoitetta (VISK § 1432). *Hän*-pronomini tulkitaan helposti viittaamaan edellisen lauseen subjettiin, vaikka lähempänäkin olisi mahdollinen korrelaatti, sillä lukija mieltää subjektin usein etualaisimmaksi. Jottei syntyisi monitulkintaisuutta, korrelaatiksi tarkoitetun sanan tulisi olla painokas ja tärkeä, mutta monesti pronomini päädytään korvaamaan appellatiivilla selkeyden vuoksi. (Saarimaa 1949, 252.) Kaunokirjallinen teksti tarjoaa oivan aineiston viittausjärjestelmän tarkasteluun, sillä moninaiset henkilöhahmot ja näkökulman vaihtelu ovat sille tyypillisiä.

Viittauskeinojen valintaan vaikuttavat monet tekijät eivätkä valinnat ole läheskään aina tiedostettuja. Kuten Vartevakin (1998, 220) toteaa, mielenkiintoista on, millaisia merkityksiä eri viittausjärjestelmällisten kielten kääntämisestä syntyy. Suomennos saattaa korostaa merkityksiä ja jopa välittää sellaisia lisämerkityksiä, joita ei ole lähtötekstissä.

5 Appellatiivit aineistossa

Tässä luvussa esittelen, millaisia appellatiiveja korpuksesta kokoamastani aineistosta löytyy pronominiin *she* ja *he* käänkösvastineina ja ryhmittelen ne löyhästi neljään kategoriaan: kuvailut, sukulaisuussuhteet, tittelit ja muut. Aineisto ei ole riittävän laaja, jotta voisin tehdä yleistäviä määrällisiä huomioita, mutta havainnollisuuden vuoksi esitän silti määrällisiä tuloksia taulukoituna ja nostan sieltä lukuja kohdissa, joissa koen sen tutkimuksen kannalta tarpeelliseksi tai muista syistä kiinnostavaksi. Määrien epäluotettavuuteen vaikuttaa myös se, ettei osaa sanoista pysty luokittelemaan yksiselitteisesti vain yhteen kategoriaan. Tarjolla olevan kontekstin suppeuden vuoksi täysin vedenpitävä tulkinta on mahdotonta, joten luokittelen tulkinnanvaraiset tapaukset yksinkertaistetulla tavalla. Esimerkiksi sana *poika* voi olla sekä yleinen kuvailu että sukulaisuussuhdetta kuvaava sana, mutta koska sukulaisuussuhde on kontekstista epävarma, olen luokitellut sen kuvailuksi. Määriteosallisen yhdyssanan *miesparka* lasken *mies*-esiintymäksi kuvailuihin, sillä semanttisesti tarkoite *mies* on siinä niin vahva, että tämän tutkielman tarkoituksiin se on sille sopivinta.

En anna tämän luvun esimerkeille yhtä virkettä laajempaa kontekstia, sillä tarkastelun kohteena ovat valitut appellatiivit ensisijaisesti sellaisenaan, mutta koska sanojen voidaan ajatella saavan merkityksensä vasta kontekstissaan ja yksittäisten sanojen merkitysten riippuvan toisten sanojen merkityksistä (Cruse 1986, 15–16), tällä lyhyelläkin kontekstilla on joka tapauksessa vaikutus pelkän appellatiivin analyysiin. Esitän lähtö- ja kohdetekstit allekkain, ja olen selvyuden vuoksi kursivoinut ja tummentanut teksteistä lähtökielisen persoonapronominin ja sen käänkösvastineeksi tulkitsemani appellatiivin. Esitän kaikki appellatiivit ainoastaan perusmuodoissaan, sillä tutkimuksen huomio ei ole sanojen morfologisissa piirteissä tai lauseenjäsenasemissa. Näin ollen esimerkiksi esiintymä *rouvalla* on tässä yhteydessä pelkkä *rouva*. Lisäksi jätän luvussa 5.1 huomiotta sanojen mahdolliset määriteosat ja käsittelen niitä erikseen lyhyesti luvussa 5.2. Luvussa 5.3 kokoan yhteen tärkeimmät tulokset ja niistä tekemäni johtopäätökset.

5.1 Esiintymät

Jotta appellatiivien esiintymistä saisi mahdollisimman havainnollisen kuvan, esitän ne taulukoituina ennen varsinaista analyysia. Taulukko 1 kuvaa kaikki aineistosta löytyvät esiintymät ja niiden määrän sekä yhteenlaskettuna koko aineistosta että eriteltynä esiintymiin

eri teoksissa. Ylivoimaisesti suurilukuisimmat vastineet *she-* ja *he-*pronomineille ovat *tyttö* ja *mies*.

TAULUKKO 1. Appellatiivit aineistossa

SHE	Yhteensä	KT	YE	WA
äiti	4	2	2	0
neiti	3	2	1	0
lady	2	1	1	0
takaa-ajettu	1	1	0	0
rouva	12	6	5	1
nainen	6	4	0	2
tyttö	21	3	6	12
muija	1	1	0	0
sisar	3	0	2	1
täti	5	0	2	3
vaimo	1	0	1	0
tytär	1	0	0	1
Yhteensä	60	20	20	20
HE	Yhteensä	KT	YE	WA
baronetti	1	1	0	0
palvelija	1	1	0	0
poika	8	6	1	1
mies	28	8	11	9
isä	7	1	0	6
kansleri	1	1	0	0
asianajaja	1	1	0	0
herra	2	1	1	0
naapuri	1	0	1	0
veli	6	0	4	2
serkku	1	0	1	0
upseeri	1	0	1	0
tohtori	1	0	0	1
kaveri	1	0	0	1
Yhteensä	60	20	20	20
Kaikki yhteensä	120	40	40	40

Taulukko 2 taas havainnollistaa esiintymien jakautumista eri merkitysryhmiin. Vertailun vuoksi jakautuminen eri teoksiin on kuvattu tässäkin taulukossa. Kuvailut ovat selvästi edustetuimpia koko aineistossa, mutta teoksittain tässäkin on vaihtelua.

TAULUKKO 2. Appellatiivit ryhmittäin

SHE	Kuvailu	Sukulaisuus	Titteli	Muu
KT	7	2	9	2
YE	6	6	8	0
WA	14	5	1	0
Yhteensä	27	13	18	2
HE	Kuvailu	Sukulaisuus	Titteli	Muu
KT	14	1	2	3
YE	12	5	1	2
WA	10	8	0	2
Yhteensä	36	14	3	7
Kaikki yhteensä	63	27	21	9

En viittaa taulukoihin jatkossa systemaattisesti, sillä tutkielmani on vain löyhästi kvantitatiivinen.

5.1.1 Kuvailut

Suurimman ryhmän muodostavat appellatiivit, jotka luonnehtivat viitattavaa henkilöä melko yleisellä tasolla ja joiden voisi jopa ajatella pyrkivän neutraaliuteen. Tällaisia tapauksia aineistossani ovat *nainen*, *mies*, *tyttö* ja *poika*, ja niiden esiintymät kattavat noin puolet (63) kaikista 120 esiintymästä, kuten taulukosta 2 voi nähdä. Näiden yleisyys aineistossa oli odotettavissa näennäisen neutraaliuden vuoksi, mutta *hän*-pronominiin verrattuna kyseiset appellatiivit pitävät sisällään paljonkin merkityksiä. Ne antavat kaikki tietoa sukupuolesta ja iästä, ja osan voi tulkita kuvaavan myös henkilöiden välisiä suhteita: *mies* voi olla esimerkiksi aviomies ja *poika* voi olla jälkikasvu. Myös *tyttö*-sanaa saatetaan käyttää sanan *tytär* merkityksessä, kuten esimerkistä 2 voi tulkita:

(2) He let her alone for six months more – six months during which *she* accommodated herself without a protest to the extension of their tour.

Isä jätti tytön rauhaan toiseksi puoleksi vuodeksi – puoleksi vuodeksi, jonka aikana *tyttö* mukautui mukisematta matkan venymiseen. (WA)

Vaikka olenkin ryhmittelyssäni tulkinnut kuvailuksi myös sellaiset yllä mainittujen appellatiivien esiintymät, jotka todennäköisimmin ovat sukulaisuussuhdetta kuvaavia, on mielenkiintoista, miten määrät jakautuvat tämän ryhmän sisällä. Valtaosa (21) *she*-pronomineista on suomennettu appellatiivilla *tyttö*, kun taas *he* on saanut useimmiten (28)

käännösvastineekseen appellatiivin *mies*. Vertailun vuoksi *she* on suomennettu appellatiivilla *nainen* vain kuusi kertaa, ja *he* on saanut käännösvastineekseen appellatiivin *poika* kahdeksan kertaa. Maskuliiniseen käyttöön on siis valittu useammin vanhempaa ja mahdollisesti vahvempaa henkilöä tarkoittava appellatiivi. Tästä ei kuitenkaan voi päätellä paljoa ilman laajempaa kontekstia, sillä eroihin vaikuttaa merkittävästi henkilöhahmot ja heidän ikänsä. Esiintymät jakautuvat myös epätasaisesti teosten kesken, mikä sekin osaltaan viittaa siihen, että appellatiivit ovat valikoituneet henkilöhahmojen ominaisuuksien perusteella.

Aineistossa mielestäni yllättävän harvinainen on appellatiivi *nainen* (6) ottaen huomioon *mies*-esiintymien runsauden. Tämä voi olla sattumaa, mutta on myös mahdollista, että neutraaliuteen pyrkivässä tekstissä *nainen* ei ole suomeksi yhtä luonteva kuin *mies*. Esimerkissä 3 esiintyy sattumoisin molemmat.

(3) As *he* turns towards her, he finds that the impression *she* makes upon him is less agreeable than on the former occasion.

Kun *mies* kääntyy rouvaa kohti, *nainen* ei tee häneen yhtä suotuisaa vaikutusta kuin edellisellä kerralla. (KT)

Välillä *mies*-appellatiivi tuntuu kuitenkin hieman korosteiselta, kuten esimerkissä 4, jossa appellatiivi *mies* esiintyy kahteen kertaan.

(4) "But if a woman is partial to a man, and does not endeavour to conceal it, *he* must find it out."

"Mutta jos nainen tuntee vetoa miestä kohtaan eikä yritä salata sitä, kyllä *mies* sen havaitsee." (YE)

Appellatiivien *nainen* ja *mies* epäsuhtaisuus frekventtiydessään on mielenkiintoinen ilmiö, mutta sille saattaa olla yksinkertainenkin selitys. Kuten aiemmin mainittu, *mies* voi olla merkitykseltään myös aviomies, mikä osaltaan saattaa lisätä sen esiintymien määrää.

5.1.2 Sukulaisuussuhteet

Sukulaisuussuhteita kuvaavia appellatiiveja esiintyy aineistossa yhteensä 27, ja niitä ovat *äiti*, *isä*, *sisar*, *veli*, *tytär*, *täti* ja *serkku*. Hajontaa on tässä ryhmässä siis enemmän jo eri sanojen määrän vuoksi, eikä näiden määrien lähempi tarkastelu ole oleellista. Yleistettävissä lienee kuitenkin, että myös sukulaisuusappellatiivit koetaan melko luonnollisena ja neutraalina vaihtoehtona englannin suvullisille persoonapronomineille – ilmaisevathan ne lähes aina

myös sukupuolta. Seuraavat esimerkit 5 ja 6 ovat molempien persoonapronominien frekventeimmistä vastineista *isä* ja *täti*.

(5) She went to him, and **he** put his arm round her tenderly, soothingly; and then he kissed her.

Hän meni isän luo ja **isä** kietoi kätensä hellästi hänen ympärilleen ja antoi hänelle suukon. (WA)

(6) He answered me with the utmost civility, and even paid me the compliment of saying that he was so well convinced of Lady Catherine's discernment as to be certain **she** could never bestow a favour unworthily.

Hän vastasi minulle äärimmäisen ystävällisesti ja lausui kohteliaisuudenkin sanomalla luottavansa lady Catherine de Bourghin arvostelukykyyn niin paljon, ettei uskonut **tädin** ottavan ketään ansiotta suosioonsa. (YE)

Sukulaisuussuhteiden esiintymiin liittyen on otettava huomioon taulukon 1 osoittamat luvut. *Isä*-appellatiiveista nimittäin yhtä vaille kaikki esiintyvät Washingtonin aukiossa ja samoin *tyttö*-appellatiiveista hieman yli puolet eli 57 prosenttia. Lisäksi ainoa aineistossa esiintynyt *tytär* on samasta teoksesta. Koska *tyttö* voi yhtä lailla tarkoittaa tytärtä, on melko ilmeistä, että laajemman kontekstin tarkastelussa henkilöahmojen välinen isä-tytär-suhde vaikuttaa esiintymien frekvenssiin merkittävästi.

5.1.3 Tittelit

Appellatiiveja, joiden merkitys on jonkinlainen titteli, ovat aineistossa *neiti*, *rouva*, *lady*, *herra* ja *baronetti*. Lisäksi päädyin luokittelemaan titteliksi sanan *vaimo*, vaikka luokittelinkin edellä kuvailuihin sanan *mies*, joka sekin voi viitata aviosäätyyn. Tämän ryhmän esiintymiä on aineistossa yhteensä 21 eli kolmanneksi eniten. Suomen kielessä tai kulttuurissa titteleillä ei ole valtavaa roolia, mutta kaunokirjallisuutta suomennettaessa tekstin skopos pitää usein sisällään vieraan kulttuurin välittämisen ja näin ollen myös titteliön viljelemisen. Esimerkiksi appellatiiville *lady* esimerkissä 7 ei edes löydy suomesta vastinetta, joka herättäisi lukijassa vastaavia assosiaatioita, joten sitä ei ole muunnettu kohdekulttuuriin sopivaksi eli *kotoutettu* lainkaan (Tieteen termipankki, kotouttaminen).

(7) The cousins, even those older cousins who were paralysed when Sir Leicester married her, do her feudal homage; and the Honourable Bob Stables daily repeats to some chosen person between breakfast and lunch his favourite original remark, that **she** is the best-groomed woman in the whole stud.

Sukulaiset, jopa ne iäkkäämmät jotka olivat saada halvauksen kun sir Leicester nai hänet, osoittavat hänelle feodaalista kunnioitusta, ja jalosukuinen Bob Stables

toistaa päivittäin aamiaisen ja lounaan välillä valitsemalleen henkilölle omaperäisen lempihuomautuksensa, että *lady* on koko siittolan hienoin eksemplaari. (KT)

Vaikka titteleitä esiintyy aineistossa paljon, on yksittäisten appellatiivien esiintymät hyvin niukkalukuisia. Ainoa usein esiintyvä appellatiivi on esimerkin 8 *rouva*, mikä saattaa osaltaan selittää yllä todettua *nainen*-appellatiivin vähäisyyttä. Se esiintyy aineistossa pronominin vastineena yhteensä 12 kertaa. Sen sijaan esimerkki 9 sisältää toisen aineiston kahdesta pronominin tilalle valitusta *herra*-esiintymästä. Luku on häkellyttävän pieni, mutta on otettava huomioon, ettei nämä ole koko aineiston ainoat *herrat*, sillä kyseinen titteli toistuu viljaltikin appellatiivin *mister* tai *mr.* vastineena, kuten esimerkistäkin voi huomata: *Mr. Collins* on suomennettu *herra Collins*.

(8) He should be particularly happy at any time, etc. etc.; and if *she* would give him leave, would take an early opportunity of waiting on them.

Hän ottaisi kutsun erittäin kiitollisena vastaan milloin vain, jne. jne.; ja jos *rouvalle* sopi, tulisi mitä pikimmin heitä tervehtimään. (YE)

(9) On Saturday morning Elizabeth and Mr. Collins met for breakfast a few minutes before the others appeared; and *he* took the opportunity of paying the parting civilities which he deemed indispensably necessary.

Lauantaiamuna Elizabeth ja herra Collins istuivat aamiaisella hetken ennen muiden tuloa; ja *herra* tarttui tilaisuuteen lausua hyvästelykohteliaisuudet, jotka katsoi täysin välttämättömiksi. (YE)

Titteliin osuus käännöksessä vaikuttaa tarkkaan harkitulta, sillä vieraan kulttuurin välittämisen lisäksi tekstin tulisi silti olla samastuttavaa ja tavoittaa suomenkielinen lukija.

5.1.4 Muut

Muihin tapauksiin luokittelin seitsemän appellatiivia, jotka kaikki esiintyvät aineistossa vain kerran ja joiden merkitys on ammatti tai muu rooli: *palvelija*, *kansleri*, *asianajaja*, *tohtori*, *upseeri(t)* ja *naapuri*. Lisäksi sisällytin tähän ryhmään kertaalleen esiintyvät appellatiivit *muija* ja *kaveri*, jotka sopisivat muuten semanttisesti muihin ryhmiin, mutta ovat puhekielisempiä ja jopa asenteellisempia kuin muut kyseisten ryhmien sanat. Esimerkissä 10 esiintyvä passiivin TU-partisiippi *takaa-ajettu* on aineiston ainoa tilannetta kuvaava käännösvastine.

(10) Hunted, *she* flies.

Takaa-ajettu pakenee. (KT)

Huomionarvoista on, miten valtaosa ammattia kuvaavista appellatiiveista on maskuliinisen *he*-pronominin vastineita, kuten esimerkissä 11. Lähtötekstien 1800-luvun ajankuva välittyy siis selvästi, eikä jakauma ole niinkään käänösvalinnoista riippuvainen, vaan on todennäköisesti kirjoitettu sisään henkilöihahmoihin ja kertomukseen.

(11) But *he* had no sooner made this reflexion than Catherine found something; she had decided, on the whole, to take the thing as a joke.

Mutta tuskin oli tämä ajatus noussut *tohtorin* mieleen, kun Catherine keksi jotakin. Hän oli päättänyt sittenkin ottaa kysymyksen pilana. (WA)

Appellatiivit *muija* esimerkissä 12 ja *kaveri* esimerkissä 13 ovat huomattavan puhekielisiä ja esiintyvätkin vain repliikeissä. Lisäksi varsinkin *muijan* voi tulkita asenteellisena eli affektisena, joka sekin on puhekielisyyden piirre – siihen vaikuttaa osaltaan sekä tilanteiset seikat että henkilöihahmojen suhde (VISK § 1707).

(12) “- - Why, I give it her; and if *she* says I didn't, she's a lie!”

”- - No kun minä löin, ja jos *muija* sanoo etten lyönyt, niin valehtelee!” (KT)

(13) "I am delighted he is not to marry her," said Mrs. Almond, "but *he* ought to be horsewhipped all the same."

"Olen iloinen, että mies ei nai häntä", rouva Almond sanoi, "mutta *kaverin* sietäisi silti sada raippoja.“ (WA)

Olen nyt käsitellyt appellatiiveja itsenäisinä sanoina ja siirryn luvussa 5.2 tarkastelemaan näistä niitä, jotka esiintyvät aineistossa määriteosineen.

5.2 Määritteet

Vaikka keskityn tarkastelemaan vain appellatiiveja, haluan nostaa esiin lyhyesti myös aineistossa esiintyviä useampiosaisia substantiivilausekkeita määritteineen. Tällaisia on aineistossa ainoastaan kuusi ja ne ovat *se nuori neiti*, *pikku rouva*, *pikku tyttö* ja *tämä mies* sekä yhdyssanat *miesparka* ja *sukulaistyttö*. Nimitän poimimissani esimerkeissä esiintyviä appellatiiveja tässä luvussa edussanoiksi, sillä tarkastelen niitä substantiivilausekkeina ja suhteessa määriteosiinsa. Edussana edustaa koko lauseketta ja ohjaa sen muiden osien käyttäytymistä lauseessa, mutta voi myös edustaa koko lauseketta yksin. Edussanan sanaluokka määrää lausekkeen nimen, kuten substantiivi substantiivilausekkeen. (VISK, määritelmät.)

Esimerkin 14 substantiivilausekkeessa *se nuori neiti* pronomini *se* edussanan määritteenä vahvistaa tarkoitteen tunnettuutta ja voi näin ollen helpottaa korrelaatin paikantamista (Laury 1997, 35). Toki tässä tapauksessa väärinymmärrysten vaara on oletettavasti melko pieni jo valmiiksi, sillä valittu appellatiivi *neiti* selventää viittaussuhdetta ja sen lisämääritteenä on myös adjektiivi *nuori*. Käännös tuntuu havittelevan melko muodollista ekvivalenssia aiemman virkkeen substantiivilausekkeen *that young lady* kanssa, mutta mielenkiintoista on, että koko lauseke toistetaan *hän*-pronominin sijaan. Toisaalta lähtöteksti jäljittelee puhekielisyyttä kirjoitusasultaan, ja sekä toisto että *se*-demonstratiivipronominin käyttö ovat todennäköisesti muulloinkin tyypillisempiä repliikeissä kuin kerronnassa.

(14) Well, then, was that young lady up at the house now? No, *she* warn't up at the house now.

No. Onko se nuori neiti kotonaan? Ei, *se nuori neiti* ei ole kotona. (KT)

Se-pronominin tavoin toimii pronomini *tämä* substantiivilausekkeessa *tämä mies*. Nämä demonstratiivipronomininit ovat *restriktiivisiä* eli *rajaavia* määritteitä ja osoittavia tunnistimia, jotka rajaavat muut mahdolliset tarkoitteet pois (VISK § 565). *Pikku*-alkuisilla substantiivilausekkeilla ei ole samanlaista osoittavaa funktiota, mutta rajaamaan pyrkivät nekin. Molemmat *pikku*-alkuiset lausekkeet poimivat määritteensä merkityksen korrelaatastiaan, mutta kuten edellisessäkin esimerkissä 14, määrite on toistoa jo suomennetulle. Esimerkissä 15 anaforinen substantiivilauseke *pikku tyttö* ja sen korrelaatti *nuorimmainen* kuvaavat molemmat tarkoitteen nuoruutta.

(15) He took the youngest child on his arm, where *she* was willing enough to be carried.

Hän koppasi nuorimmaisen käsivarrelleen, mihin *pikku tyttö* suostui mukisematta. (KT)

Aineiston yhdyssanat ovat tyypiltään *määritysyhdyssanoja*, joiden yhdysosien suhde on semanttisesti epäsymmetrinen, sillä määriteosa modifioi hallitsevaa edusosaa tavalla tai toisella (VISK § 408). Yhdyssanan määriteosa voi olla myös sanan taivutusparadigmaan kuulumaton edustuma eli yhdysosamuoto (VISK § 416), kuten esimerkissä 16. Siinä appellatiivin *tyttö* määriteosana on (*i*)nen-nominin *s*-loppuinen *sukulais*-konsonanttivartalo.

(16) But she had no reason to fear Mr. and Mrs. Gardiner 's curiosity; it was not their wish to force her communication. It was evident that *she* was much better acquainted with Mr. Darcy than they had before any idea of; it was evident that he was very much in love with her.

Mutta hänen ei olisi tarvinnut pelätä herra ja rouva Gardinerin uteliaisuutta; heillä ei ollut halua pakottaa häntä puhumaan. Oli ilmeistä, että *sukulaistyttö* tunsi herra Darcyn paljon paremmin kuin heillä oli ollut aavistustakaan tätä ennen; oli ilmeistä, että mies oli korviaan myöten rakastunut. (YE)

Kaiken kaikkiaan appellatiiveilla olisi voinut olettaa olevan enemmänkin määritteitä ja laajennuksia tunnistettavuutta lisäämässä. Niiden puute ei teorian valossa ole ihme, sillä esimerkiksi Maria Vilkun (1992, 1–2) mukaan suomen määräisyys nojaa paljolti pragmaattiseen päättelykykyyn ja kaunokirjallisessa tekstissä lukijaan luotetaan vielä merkittävästi enemmän kuin asiatekstissä (mt. 18–19). On kuitenkin kiinnostavaa, ettei poimimieni esimerkkien lähtökielissä vastineissa esiinny lainkaan vastaavia määritteitä.

5.3 Päätelmät

Aineistoni perusteella appellatiivien kirjo persoonapronominien *she* ja *he* vastineina on merkittävä, mutta frekventeimmät erottuvat muista selvästi. Kuten arvattavaa oli, kuvailuja jotka mahdollisesti pyrkivät pronomien kaltaiseen yleisyyteen ja jopa neutraaliuteen, on selvästi kaikista appellatiiveista eniten. Näiden joukosta frekventeimpiä ovat *mies* ja, ehkä yllättävämmin, *tyttö*. *Tyttö*-esiintymien runsauden tosin selittää osittain sen mahdollisuus olla niin nuoren naisen, lapsen kuin tyttärenkin tarkoitteeseen viittaava. Laajemmalla kontekstilla olisi mielenkiintoista tarkastella, onko nuoruutta ilmaiseva appellatiivi herkemmin feminiinisen kuin maskuliinisen pronominin vastineena. Jo kuvailujen monilukuisuus – ennen kontekstin ja viittaussuhteiden tarkastelua – tukee aiempaa tutkimusta *hän*-pronominin etualaisuudesta. Tässäkin tutkielmassa voi appellatiivien jakautumisesta päätellä, että persoonapronominille on tarpeen etsiä muita vastineita siellä, missä *hän* on varattu jo toiselle. Toisaalta deskriptiivinen kieli on kaunokirjallisuuden keskeisimpiä ominaisuuksia, mikä vaikuttanee appellatiivien laajaan kirjoon.

Titteliin kohdalla kiinnostavaa on erityisesti kotouttamisen ja *vieraannuttamisen* suhde – käänöskirjallisuudessa kun lähtökulttuurin piirteitä pyritään usein sisällyttämään myös kohdetekstiin (Tieteen termipankki, vieraannuttaminen). Näkyvin esimerkki tästä on appellatiivi *lady*, jonka kirjoitusasun kotouttaminen muotoon *leidi* olisikin saattanut luoda Britannian tittelijärjestelmästä poikkeavia mielikuvia.

Lisäksi määritteiden määrä aineiston appellatiivien yhteydessä on yllättävän vähäistä. Toisaalta mainittuutta on tapana korostaa juuri ensimmäinnän toistamisella tai synonyymisella appellatiivilla, jolloin appellatiivit itsessään lisäävät korrelaatin

tunnistettavuutta eivätkä näin ollen kaipaa välttämättä määritteitä, joilla on sama funktio (Vilkuna 1992, 16–18).

Erityisen merkillepantavaa on, että yksikään aineistoni appellatiivi ei esiinny sekä *she-* että *he-*pronominin käänkösvastineena. Sukupuolta ilmaisemattomia appellatiiveja ei olekaan kuin hyppysellinen, sillä sukulaisuussuhteita kuvaavat sanat usein kantavat myös sukupuoleen viittaavaa merkitystä. Titteleihin se on niin ikään monesti sisäänkirjoitettu, ja romaanien aikakauden mukaisesti myös ammattinimikkeiden voi helposti tulkita viittaavan tiettyyn sukupuoleen. Aineiston harvoja yksiselitteisesti ns. sukupuoleettomia appellatiiveja ovat *serkku*, *naapuri* ja *takaa-ajettu*. Sukupuoli siis välittyy aineistossa systemaattisesti suvullisten pronominiin suomennoksissa.

6 Appellatiivit ja korrelaatio

Analysoin seuraavaksi aineistosta valitsemiani esimerkkivirkkeitä tarjolla olevan kontekstin puitteissa löytääkseni toisaalta mahdollisia syitä appellatiivien käytölle, toisaalta sen vaikutuksia tekstiin. Syitä on mielenkiintoista etsiä, vaikka aiemman tutkimuksen pohjalta voi olettaa valintojen liittyvän vahvasti kaunokirjallisuuskonventioihin ja *hän*-pronominin rooliin päähenkilön tai hetkellisesti etualaisen henkilön pronomina (Varteva 1998, 206–207). Näin suppeassa kontekstissa tätä on kuitenkin mahdoton arvioida varmuudella, joten muita mahdollisuuksia on tarpeen tarkastella. Lisäksi olen kiinnostunut, onko sukupuoli korosteisessa asemassa kontekstissaan, sillä luvussa 5 esitetyt tulokset sukupuolen systemaattisesta merkitsemisestä viittaavat siihen, että appellatiivit tekevät tekstissä sukupuolta näkyväksi.

Olen tässäkin luvussa kursivoinut ja tummentanut teksteistä lähtökielisen persoonapronominin ja sen käänkösvastineen. Luvussa 6.1 tarkastelen tapauksia, joissa korrelaatti on syystä tai toisesta epäselvä ilman appellatiivia. Luvun 6.2 tapausten appellatiivin valinta taas ei johdu yksiselitteisesti korrelaatin epäselvyydestä, joten esitän sille mahdollisia muita syitä tai tavoitteita. Lopuksi kokoan yhteen tärkeimpiä tuloksia ja päätelmiäni luvussa 6.3.

6.1 Epäselvä korrelaatti

Otan ensimmäisenä tarkasteluun muutaman tapauksen, joissa korrelaatin paikantamiseen liittyy epävarmuutta ja appellatiivin valinta persoonapronominin sijaan on lähes pakollista. Vaikka kautta aineiston korrelaatin epävarmuus liittyy myös suppeaan kontekstiin, näissä esimerkeissä korrelaatteja on selvästi useampi mahdollinen, mikä lisää monitulkintaisuutta.

Esimerkissä 17 mahdollisia korrelaatteja olisi kaksi, *Kitty* ja *Darcy*, mikäli suomennoksessa ei olisi päädytty appellatiiviin. Sukupuoli on pantu ilmi, jolloin lukijan on helppoa tulkita *Darcy* samaviitteiseksi substantiivilausekkeen *mies* kanssa, olettaen toki, että tietää tulkita sen miehen nimeksi. Lähtötekstissä tarkoitteen määräisyys on tyypiltään uudelleenmaininta, joka lukijan on helppo paikantaa korrelaattiinsa. Mikäli suomennoksessa olisi päädytty persoonapronomiiniin, olisi määräisyys nojannut tilanteiseen tunnettuuteen, mikä sekin on toki kaunokirjallisuudelle ominaista. (Vilkuna 1992, 18–25.) Määräisyydestä ja sen tyypeistä olen kertonut tarkemmin luvussa 3.3.

(17) They lagged behind, while Elizabeth, Kitty, and Darcy were to entertain each other. Very little was said by either; Kitty was too much afraid of him to talk; Elizabeth was secretly forming a desperate resolution; and perhaps *he* might be doing the same.

He viivyttelivät, ja Elizabeth, Kitty ja Darcy jäivät pitämään toisilleen seuraa. Kukaan ei puhunut paljon; Kitty säikkyy Darcya liikaa avatakseen suunsa; Elizabethin mielessä pyöri epätoivoinen päätös; ja ehkäpä *miehen* mielessä myös. (YE)

Jos kahden katkelmassa mainitun tarkoitteen väliltä on haastavaa tunnistaa korrelaattia ilman lisätietoa tarjoavaa appellatiivia, tehtävä vaikeutuu entisestään esimerkin 18 kaltaisessa tapauksessa, jossa mahdollisia korrelaatteja on tekstissä vielä useampia, *tohtori*, *kosija* ja *isä*, ja jossa *veli*-uudelleenmaininnan korrelaatti oman tulkintani mukaan löytyy vielä kauempaa jostain katkelman edeltä. Lähtötekstikin tällöin luottaa lukijan päättelykykyyn, sillä edes sukupuolen ilmaiseva persoonapronomini ei yksinään tee viittaussuhteesta selkeää.

Tällaisessa tapauksessa kohdeteksti jopa selkeyttää tekstiä suhteessa lähtötekstiin.

(18) "I put my foot on this idea from the first, and I keep it there now," said the Doctor. "I don't see anything cruel in that; one can't keep it there too long." To this Mrs. Almond more than once replied that if Catherine had got rid of her incongruous lover, she deserved the credit of it, and that to bring herself to her father's enlightened view of the matter must have cost her an effort that *he* was bound to appreciate.

"Minä vastustin sitä alusta asti ja se kanta pitää", tohtori sanoi. "En näe asiassa mitään julmaa, siitä kannasta ei voi pitää kiinni liian kauan." Tähän rouva Almond vastasi useammin kuin kerran, että jos Catherine oli laittautunut eroon sopimattomasta kosijastaan, hänelle kuului siitä ansio, ja että isän valistuneelle kannalle taipumisen oli täytynyt vaatia ponnistuksia, joita *veljen* oli pakko arvostaa. (WA)

Myös esimerkissä 19 korrelaatti jää melko kauas siihen viittaavasta substantiivilausekkeesta *lady*, mutta on kuitenkin varmuudella näkyvillä kyseisessä tekstissä. Yhteyttä korostaa tittelin toistuminen: ensimaininnaksi on helppo tulkita *lady Dedlock*. Mikäli pronomini olisi suomennettu pronomininä, voisi korrelaatti teoriassa olla myös *sir Leicester* tai *Bob Stables*. *Hän*-pronominin luontevin korrelaatti olisi siitä huolimatta *lady Dedlock*, joka on selvästi katkelmassa etualainen. Hahmoon nimittäin viitataan ainoana ja useasti pronominilla *hän*, joka on tyypillisesti varattu päähenkilölle tai muuten etualaiselle tai fokukseen nostetulle henkilölle (Varteva 1998, 206–207). Täytyy toisaalta ottaa huomioon, että lähtötekstissä esiintyy *she*-pronominin läheisyydessä myös appellatiivi *woman* osana lauseen substantiivilauseketta. Näin ollen valitsemalla pronominin sijaan *lady*-appellatiivi on ilmaisua pystytty tiivistämään samalla säilyttäen mahdollisimman paljon merkityksiä. Dynaamisen

ekvivalenssin saavuttamiseksi tämä on käännöksessä tärkeää, sillä sukupuoli on lähtökielissä katkelmassa vahvasti esillä.

(19) In this society, and where not, my Lady Dedlock reigns supreme. Beautiful, elegant, accomplished, and powerful in her little world (for the world of fashion does not stretch ALL the way from pole to pole), her influence in Sir Leicester's house, however haughty and indifferent her manner, is greatly to improve it and refine it. The cousins, even those older cousins who were paralysed when Sir Leicester married her, do her feudal homage; and the Honourable Bob Stables daily repeats to some chosen person between breakfast and lunch his favourite original remark, that *she* is the best-groomed woman in the whole stud.

Tässä seurakunnassa, ja missäpä ei, lady Dedlock on täysin ylivertainen. Hän on kaunis, tyylikäs, hyvinkasvatettu ja mahtava omassa pikku maailmassaan (sillä seurapiirien maailma ei sentään ulotu koko matkaa navalta navalle), ja hänen ansiostaan sir Leicesterin kartano on, riippumatta siitä kuinka kopeaa ja välinpitämätön on rouvan käytös, huomattavasti hienompi ja kultivoidumpi. Sukulaiset, jopa ne iäkkäämmät jotka olivat saada halvauksen kun sir Leicester nai hänet, osoittavat hänelle feodaalista kunnioitusta, ja jalosukuinen Bob Stables toistaa päivittäin aamiaisen ja lounaan välillä valitsemalleen henkilölle omaperäisen lempihuomautuksensa, että *lady* on koko siittolan hienoin eksemplaari. (KT)

Dynaamista ekvivalenssia rakentavat myös tyyli ja sävy ja näitä puolestaan sananvalinnat. Tuleehan suomenkieliselle lukijalle perienglantilaisesta arvonimien viljelystä aivan erilainen mielikuva koko tekstin kontekstista ja kertomuksen miljööstä kuin merkitykseltään liki tyhjän persoonapronominin käytöstä.

Vaikka tässä luvussa esitetyt esimerkit vaikuttivat alkujaan selviltä tapauksilta, joissa appelliivi on valittu korrelaatiota selkeyttämään, liittyy niiden tulkintaan lopulta paljon muutakin.

6.2 Selvä korrelaatti

Seuraavaksi tarkastelen esimerkkitapauksia, joissa korrelaatin paikantaminen ei *hän*-pronomininkaan kanssa tuottaisi vaikeuksia, mutta syystä tai toisesta tilalle on valittu jokin appelliivi. Analysoin toistoon liittyviä tapauksia alaluvussa 6.2.1 ja muunlaisia alaluvussa 6.2.2.

6.2.1 Toisto

Toistoa todella löytyy lähtökielisen esimerkin 20 jälkimmäisestä lauseesta, sillä persoonapronomineja on joka toinen. Tämä on varmasti tyylliseikka ja johtuu myös sitaatin ja

johtolauseen yhdistelmästä. Repliikkien ja kerronnan vaihtelun vuoksi lukija ei suomennoksessakaan todennäköisesti menisi *hän*-pronominin toistosta sekaisin, vaan tunnistaisi korrelaatin *rouva Penniman* helposti. Näin lähekkäinen pronominin toistelu tuntuu suomeksi kuitenkin vähintäänkin kankealta, eikä siis ihme, että kääntäjä on päätenyt sekä ellipsiin että appellaatiivin valintaan. Substantiivilauseke *täti* myös painottaa henkilöiden välisiä suhteita, mikä on joko tarkoituksenmukaista tai valinnan sivuvaikutus.

(20) Mrs. Penniman began again to have a glimpse of her chance for explaining. "He shrank – he shrank," *she* said.

Rouva Penniman näki selitysmahdollisuuden vilahduksen. "Häntä hirvitti – hirvitti", *täti* sanoi. (WA)

Kuten jo aiemmissa tapauksissa on käynyt ilmi, tyylivalinnat joko lähtötekstiä mukailleen tai samankaltaisen vaikutuksen, dynaamisen ekvivalenssin, saavuttamiseksi ovat mahdollisia monien appellaatiivien valinnan taustalla. Esimerkissä 21 tämä on erityisen selvää. Pronomini on korvattu korrelaattiansa toistavalla sanalla *rouva*, joka toistuu katkelmassa kolmasti. Myös lähtötekstissä on paljon toistoa: englannin objektille varattu persoonapronomini *her* toistuu viisi kertaa – *she* kaksi. Suomennoksessa pronomineja ei esiinny lainkaan ja possessiivisuffiksikin ainoastaan kerran. Ellipsi on luonteva korrelaatin välittömässä läheisyydessä ja possessiivisuffiksin sekä ensimaininnan toisto samassa muodossa sopivat hieman kauemmas korrelaattista. Näinkin lyhyessä katkelmassa on siis melko kattavasti esillä suomen kielen mainittuuteen perustuvia määräisyyden ilmaisun keinoja. (Vilkuna 1992, 16–18.) Appellaatiivi *rouva* on pronomineja korosteisempi, mutta toistuu harvemmin ja tuntuu näin kompensoivan pronominiin luomaa toisteisuutta.

(21) Her name is in these many mouths, her husband knows his wrongs, her shame will be published -- may be spreading while she thinks about it -- and in addition to the thunderbolt so long foreseen by her, so unforeseen by him, *she* is denounced by an invisible accuser as the murderess of her enemy.

Rouvan nimi ihmisten huulilla, vääryydet aviomiehen tiedossa, koko häpeä pian julkinen – tällä siunaaman hetkellä se jo kenties leviää kaupungilla – ja sen iskun lisäksi, jota rouva on jo kauan osannut odottaa vaikka sir Leicester ei milloinkaan, näkymätön syyttäjä väittää nyt *rouvaa* vihollisensa murhaajaksi. (KT)

Joissain tapauksissa, kuten esimerkissä 22, valinnan perusteeksi voi tulkita jo useasti mainitun *hän*-pronominin etualaisuuden ja sen taipumuksen olla ensisijaisesti päähenkilön pronomini. Korrelaatti *nuorimmainen* kävisi selväksi tässä katkelmassa myös persoonapronominilla, sillä tämän verran lukijan päättelykykyyn voi luottaa. Substantiivilausekkeen *pikku tyttö* tilalle

sopisi kuitenkin erinomaisesti myös neutraalimpi demonstratiivipronomini *tämä*, joten valinta perustunee lisäksi tyyliin ja dynaamiseen ekvivalenssiin.

(22) He took the youngest child on his arm, where *she* was willing enough to be carried.

Hän koppasi nuorimmaisen käsivarrelleen, mihin *pikku tyttö* suostui mukisematta.
(KT)

Toiston välttely on myös tekstilajisidonnaista: kaunokirjallisuuden mielikuvia maalaava kieli sietää toistoa huomommin kuin vaikkapa akateeminen teksti, jossa esimerkiksi termien toistuminen johdonmukaisesti saman muotoisina edistää ymmärrettävyyttä ja on konventioiden mukaista.

6.2.2 Muut

On selvää, että antamissani esimerkeissä toistuu myös samoja elementtejä ja syitä appellatiivin valinnalle, mutta tähän lukuun olen poiminut vielä kolme tapausta, joissa on jotain muista eroavaa ja mielenkiintoista. Esimerkissä 23 lähtötekstin rakennetta mukailee passiivin TU-partisiippi *takaa-ajettu*. Pronominin ellipsillä on saavutettu lisäksi tiiviys, joka tekee virkkeestä iskevän ja tavoittaa lähtökielistä vastaavan tunnelman. Samatarkoitteisuus pronominin *hän* ja appellatiivin *rouva* kanssa säilyy passiivisuudesta riippumatta, mutta etualaisuudesta etäännyttävä vaikutus TU-partisiipilla on.

(23) Thus, a terrible impression steals upon and overshadows her that from this pursuer, living or dead -- obdurate and imperturbable before her in his well-remembered shape, or not more obdurate and imperturbable in his coffin-bed -- there is no escape but in death. Hunted, *she* flies.

Hänet valtaa kauhea vakaumus, että tältä takaa-ajajalta, olipa tämä elossa tai kuollut – seisoipa hänen edessään säälimättömän järkähtämättömänä, jollaisena rouva hänet hyvin muisti, tai makasipa kirstuvuoteessaan yhtä säälimättömänä ja järkähtämättömänä – ei ole muuta pakopaikkaa kuin kuolema. *Takaa-ajettu* pakenee. (KT)

Esimerkissä 24 korrelaatin *eno* yhteyttä anaforiseen viittaukseen on mahdollisesti pyritty selkeyttämään, mutta peräkkäisten eri appellatiivien käyttö saattaa jopa vaikeuttaa tulkintaa. Substantiivilausekkeiden *tytön oma eno* ja *veli* samatarkoitteisuus nimittäin vaatii lukijan ymmärtävän näkökulman muutoksen tyttären sukulaisuussuhteesta äidin itsensä suhteeseen. Tämä tulkinta lienee melko ilmeinen, mutta *hän*-pronomini korrelaattinsa välittömässä läheisyydessä tekisi viittaussuhteesta kaikkein vaivattomimman tunnistaa. Tyngän kontekstin

perusteella *hän* kun ei ole varattuna muillekaan. Kyse on toki repliikistä, jonka ulkopuolella päähenkilön pronomini on varmasti käytössä.

(24) "Well," cried her mother, "it is all very right; who should do it but her own uncle? If *he* had not had a family of his own, I and my children must have had all his money, you know; and it is the first time we have ever had anything from him, except a few presents."

"No mutta", huudahti äiti, "se on aivan oikein; kukapa sen tekisi, ellei tytön oma eno? Jos *veli* ei olisi hankkinut omaa perhettä, onhan niin, että hänen koko omaisuutensa olisi periytynyt minulle ja lapsilleni; ja tämä on ensimmäinen kerta, jolloin olemme saaneet häneltä mitään, jos ei oteta lukuun joitakin lahjoja." (YE)

Mikäli edellisessä tapauksessa korrelaattia oli suomennoksen myötä haastavampi tunnistaa, esimerkissä 25 korrelaatin tunnistettavuus on jo heikko. Lähtötekstissä *she* on samanmuotoisen pronominin *she* korrelaatti eikä muihin tarkoitteisiin viittaavia pronomineja esiinny, minkä vuoksi korrelaatin paikantaminen on ongelmaton. Kohdetekstissä kaksi persoonapronomineista on suomennettu appellatiivein: toinen on *täti* ja toinen *rouva*. Tämä hämärtää viittaussuhdetta. Vaikka on selvää, että substantiivilausekkeiden *täti* ja *rouva* on mahdollista olla samatarkoitteisia, saattaa lukija erehtyä tulkitsemaan toisin. *Hän* on joko varattu etualaisemmalle henkilölle tai jätetty pois tietyn mielikuvan, tyylin tai sävyn luomiseksi. Kuten kautta aineiston, laajempi konteksti paljastaisi syistä enemmän.

(25) The boy protested that *she* should not; *she* continued to declare that she would, and the argument ended only with the visit.

Poika ilmoitti, ettei *täti* kyllä ottaisi; *rouva* sanoi ottavansa, ja väittely päättyi vasta samaan aikaan kuin vierailu. (YE)

Viimeisenä esimerkki 26 eroaa muista siinä, että pronomini ja jo lähtötekstissä esiintyvä appellatiivi ovat vain vaihtaneet päittäin paikkojaan virkkeessä. Haluan silti mainita myös tällaisen tapauksen, koska se kuvaa korrelaatin ja anaforisen pronominin luonnetta erinomaisesti. Substantiivilausekkeen *my little woman* tai *pikku rouva* korrelaatti ei tästä kontekstista selviä, mutta se lienee lukijan helposti tulkittavissa. Siihen sen sijaan viitataan anaforisella persoonapronominilla *she* tai suomen vastaavalla partitiivimuotoisella *häntä*-pronomiinilla. Lausejärjestyksen muutoksesta huolimatta tarkoitteen ensimmäinen saa siis eksplisiittisemmän appellatiivin ja uudelleenmaininta puolestaan anaforisen pronominin.

(26) "I can't charge my memory with ever having once attempted to deceive my little woman on my own account since *she* named the day."

“En muista että olisin koskaan, sen jälkeen kun *pikku rouvani* määräsi hääpäivän, omasta puolestani yrittänyt harhauttaa häntä.” (KT)

Olen eritellyt tässä luvussa mahdollisia syitä appellatiivin valintaan, mutta huomionarvoista on, että siinä missä suomentajan valinnat ovat tietoisia ja tarkkaan harkittuja, on osa niistä taatusti myös alitajuisia ja intuitiivisia. Kielitieteen näkökulmasta toki alitajuiset kielivalinnat ovat aivan yhtä mielenkiintoisia, elleivät jopa mielenkiintoisempia, kuin tietoiset.

6.3 Päätelmät

Aineiston perusteella appellatiivien käytön ei voi sanoa motivoituvan yksiselitteisesti korrelaation ja määräisyyden ilmaisemisesta. Samatarkoitteiset lausekkeet on pääosin helppo tunnistaa tekstistä, mutta tapauksissa, joissa teoreettisesti mahdollisia korrelaatioita on useampia, suomennos voi selvittää tarkoitteen ja korrelaation suhdetta entisestään. Sen sijaan dynaamisen ekvivalenssin voi arvioida vaikuttavan appellatiivin käyttöön pronominin sijasta usein. Dynaaminen ekvivalenssi on funktionaalista: se pyrkii välittämään tekstin samanlaisena, niin että sen funktio silti säilyy. Keskiössä on siis välittää lähtötekstin herättämät assosiaatiot ja reaktiot kohdekielen keinoin. Siinä missä tämä tavoite toki koskee myös korrelaatiota, ovat muut keinot pitkälti tyyliin ja sävyyn sidonnaisia. Niin sanotusti taiteellisempi tekstilaji, kuten kaunokirjallisuus on taipuvaisempi funktionaalisuuteen ja dynaamiseen ekvivalenssiin kuin esimerkiksi tietokirjallisuus. (Nord 2010, 125.) Mikäli käännöksen tavoite olisi muodollisempi ekvivalenssi, jokaisen pronominin kääntäminen pronomininä olisi perusteltua.

Koska kaunokirjallisen tekstin voi olettaa pyrkivän eläväiseen ja monipuoliseen kieleen, ei *hän*-pronominin toiston välttely yllätä, mutta useammassa tapauksissa esiintyvää tietoiselta vaikuttavaa samanmuotoisten appellatiivien toistoa on vaikea selittää muulla kuin ylläkin mainittujen tyylin ja sävyn tavoittelulla. Toisto on usein myös ymmärtämisen kannalta toivottua, sillä lähekkäisten persoonapronominien kääntäminen eri appellatiivein saattaa jopa tehdä viittaussuhteista hämäämpiä lähtötekstiin verrattuna. Kaunokirjallisella tekstillä on tosin vapaus haastaa lukijaa ja luottaa tämän kykyyn tunnistaa samatarkoitteisuus päätelemällä se laajemmasta kontekstista ja hienovaraisemmilla vihjeillä (Vilkuna 1992, 18–19).

Analyysini tukee myös monesti mainittua *hän*-pronominin etualaisuutta. Käsittelemieni teosten kääntäjä Juva pohtii itsekin kirjassaan *Löytöretki suomeen* persoonapronominin funktiota kaunokirjallisuuden suomentamisessa. Hän tiedostaa suomentaessaan pronominin

hän kuuluvan ensisijaisesti näkökulmahenkilölle, ja että näkökulman vaihtuessa myös pronominin tarkoite muuttuu. Appellatiivin tavoite on usein pitää huomio virkkeen subjektissa, mikäli se ei ole senhetkinen näkökulmahenkilö. (Juva 2020, 280–286.) Ei olekaan siis ihme, että appellatiiveilla on aineistossani jopa etäännyttävä vaikutus. Malliesimerkki tästä on TU-partisiippi, joka etäännyttää henkilöahmoa lukijasta silmiinpistävästi. Etäännyttäminen on erityisen selvää lisäksi niissä tapauksissa, joissa appellatiivit ovat titteleitä tai ammattinimikkeitä, jotka kohteliaisuudella tai ammattikunnaksi niputtamalla saavat aikaan etäisyyden vaikutelman. Suomen kielessä teitittelyllä on britannialaisen tittelien tiuhan käytön kaltainen, etäännyttävä vaikutus (Hakulinen 1988, 65–67). Voisikin ajatella, että appellatiiveilla on lisäksi kerronnassa muun taka-alaisen kuvailun kanssa samankaltainen rooli: rakentaa kertomuksen sisäisen maailman perustuksia.

Myös virkekontekstissaan tarkasteltuna appellatiiveista on todettava, että sukupuolta joko halutaan ilmaista tai kieli hakeutuu sitä ilmaisemaan ns. tarpeettomasti. Sukupuolineutraalius ei tämän tarkastelun perusteella ole niin sisäänkirjoitettu suomen kielijärjestelmään kuin voisi kuvitella. On tosin huomioitava, että suomennos, joka ei pyri kokonaisuudessaan kotouttamaan lähtöteosta, peilaa usein jossain määrin myös lähtökulttuuria ja -kieltä eikä siksi ole täysin yleistettävissä suomen kielijärjestelmään.

7 Lopuksi

Tarkastelin tässä tutkielmassa kontrastiivisen korpusanalyysin keinoin englannin yksikön kolmannen persoonan pronomien *she* ja *he* suomentamista appellatiiveina kolmessa kaunokirjallisuusklassikoissa. Tutkin appellatiiveja sekä itsenäisinä kielenaineiksina että kontekstissaan viittaussuhteiden valossa. Tavoitteenani oli selvittää, minkä tyyppisiä appellatiiveja suomennoksissa on käytetty ja millaisissa ympäristöissä ne esiintyvät. Pohdin samalla appellatiivien vaikutusta tekstiin sekä mahdollisia syitä niiden valintaan. Lisäksi olin kiinnostunut siitä, miten paljon sukupuoli näkyy englannin suvullisten pronomien suomennoksissa.

Aineiston appellatiivit olivat kirjavahko joukko, mutta asettuivat siitä huolimatta hyvin antamiini merkitysryhmiin: kuvailut, sukulaisuussuhteet, tittelit ja muut, kuten ammattinimikkeet. Vaikka tutkielma oli pääosin kvalitatiivinen, esitin myös kvantitatiivisia tuloksia appellatiivien esiintymistä. Tämä paljasti, että appellatiiveista valtaosa oli tarkoitettuaan varsin yleisellä tasolla kuvailevia, mikä tuki hypoteesiani. Näistä frekventimmät olivat *she*-pronominin vastineena *tyttö* ja *he*-pronominin vastineena *mies*. Yllättävämpää oli, että pronominit *she* ja *he* eivät jakaneet yhtäkään samaa appellatiivia vastineenaan. Lähes kaikkien appellatiivien merkitys piti sisällään myös sukupuolen, mikä osoittaa sen ilmaisemisen olevan teksteissä systemaattista.

Myös määräisyys nousi tutkielmassa keskeiseksi teemaksi. Koska sitä ei suomen kielessä merkitä yhtä eksplisiittisesti kuin vaikkapa englanti artikkeleineen tekee, se jää helposti huomiotta. Määräisyys on oleellinen osa viittaamista ja sen keinojen valikoitumista. Viittaamista ohjaa aina tarkoitteen tunnistettavuus olipa se sitten mainittuutta, tilanteista tunnistettavuutta tai implikoitua tunnistettavuutta. Tässä tutkielmassa mainittuus oli keskeisin määräisyyden tyyppi, mutta kaunokirjallisuudelle ominaisella tavalla, jotkin tapaukset vaativat myös kykyä päätellä korrelaatti tilanteisesti tai implikoidusti.

Hypoteesini korrelaation epäselvyyden osuudesta appellatiivin valintaan osoittautui pitkälti vääräksi. Joissain tapauksissa viittaussuhteen vahvistaminen oli toki paikallaan, mutta selvempää oli dynaamisen ekvivalenssin tavoittelu. Appellatiivit esiintyivät siis ympäristöissä, joissa korrelaatti olisi ollut selkeä myös *hän*-pronominin kanssa, mutta joissa appellatiivi välitti pronominia tehokkaammin lähtötekstin mielikuvia, tyyliä ja sävyjä. Muitakin johdonmukaisuuksia pronomien korvaamisessa nousi esiin. Appellatiivilla

vältettiin pronominin lähekkäinen toisto, vaikka toisaalta myös tyylikeinolta vaikuttavaa tarpeetonta toistoa esiintyi jonkin verran. Lisäksi *hän*-pronominin etualaisuus oli mahdollinen syy jonkin muun ilmauksen valintaan monessa tapauksessa. Mikäli korrelaatti ei ole senhetkinen näkökulmahenkilö, ei *hän*-pronomini konventioiden mukaisesti sovi siihen viittaamaan.

Tutkielmani tulokset ovat yhteneviä aiemman tutkimuksen kanssa. Ne osoittavat, että suomen kielen viittausjärjestelmä on pronomini­viittauksia monipuolisempi ja tarkoitteen appellatiivinen uudelleenmaininta parantaa usein korrelaatin tunnistettavuutta. Aineiston monien appellatiivien etäisyys ja taka-alaisuus tukee myös tutkimusta kaunokirjallisuuden *hän*-pronominin hakeutumisesta päähenkilön tai teemapaikkaisen henkilön pronominiksi. Lisäksi tulokset tukevat erityisesti dynaamisen ekvivalenssin tutkimusta käännöstieteessä. Tarkoituksenmukaisia mielikuvia ja reaktioita voi saada aikaan kaikilla kielen tasoilla, myös viittauskeinoin. Koska aineistoni koostuu vain yhden kääntäjän teoksista ja tarkastelen appellatiiveja hyvin suppeassa kontekstissa, tulokset eivät ole täysin yleistettävissä. Mahdollisimman luotettavien ja yleistettävissä olevien tulosten saamiseksi voisi tulevaisuudessa tutkia laajemman kontekstin pidempiä viittaussuhdeketjuja.

Tästä huolimatta koen tutkielmani tarjoavan tietoa viittausjärjestelmämme joustavuudesta ja siihen vaikuttavista seikoista jo olemassa olevan tiedon rinnalle. Erityisen mielenkiintoisen katsauksen se luo sukupuolen ilmaisemiseen viittauksissa. Sukupuolen ilmaisemista suomen kielen viittausjärjestelmässä olisi hyödyllistä ja kiinnostavaa tutkia lisää feministisen kielentutkimuksen viitekehysessä. Aineistoni pohjalta olisi tutkimisen arvoista, vaikuttaako sukupuoli appellatiivien tyyppiin. Kuvataanko naisia herkemmin nuorempina, kuten appellatiivien *tyttö* ja *mies* runsaus antaa ymmärtää, tai onko tyyppillistä kuvata naisia suhteessa muihin, kuten appellatiivin *rouva* yleisyys ja *nainen* vähäisyys implikoi. Näitä kysymyksiä jatkotutkimus englannin feminiinisen ja maskuliinisen persoonapronominin kääntämisen eroista voisi selventää.

Lähteet

AINESLÄHTEET

Juva, Kersti 2020. Englantilaisen ja amerikkalaisen kirjallisuuden klassikoita Kersti Juvan suomentamina. [Online-tietokanta.] Korp [Englanti–suomi-rinnakkaistekstikorpus]. Kielipankki. Viitattu 1.2.2023. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2020012801>.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Cruse, D.A. 1986. A Contextual Approach to Lexical Semantics. *Lexical Semantics*, s. 1–22. Cambridge University Press, Cambridge.

Hakulinen, Auli 1988. Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. *Isosuinen nainen*, s. 56–70. Toim. Lea Laitinen. Yliopistopaino, Helsinki.

Hawkins, John A. 1978. The Referential Meaning of Definiteness. *Definiteness and indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality Prediction*, 86–171. Croom Helm, London.

Juva, Kersti 2020. Tietty henkilö ja määrätty paikka – viittaussuhteista ja osoittamisesta. *Löytöretki suomeen*, s. 269–393. SKS, Helsinki.

Järventausta, Marja 2013. Kontrastiivinen tutkimus vertailevan kielentutkimuksen kentässä. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 96–134. Toim. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo, Taru Nordlund. SKS, Helsinki.

Kallio, Jussi 1978. Kolmannen persoonan dilemmat. *Sananjalka* vol. 20. [Eripainos.] Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen pientöitä, Turku.

Kielentutkimuksen menetelmiä I-IV. [Verkojulkaisu.] Toim. Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki. SKS, Helsinki 2020. Viitattu 20.2.2024. Saatavissa: <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/30212>. DOI: 10.21435/skst.1457

Kolehmainen, Leena – Miestamo, Matti – Nordlund, Taru 2013. Johdanto: kielten vertailu tutkimusmenetelmänä kieli- ja käännöstieteessä. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 7–23. Toim. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo, Taru Nordlund. SKS, Helsinki.

Kujamäki, Pekka 2013. Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija: kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 355–398. Toim. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo, Taru Nordlund. SKS, Helsinki.

Larjavaara, Matti 2007. Merkitys ja interaktio. *Pragmasemantiikka*, s. 12–56. SKS, Helsinki..

- Laury, Ritva 1997. Deixis and identifiability. *Demonstratives in Interaction: The emergence of a definite article in Finnish*, s. 29–51. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Luukka, Minna-Riitta 1994. Persoona pragmatiikan puntarissa. [Verkkodokumentti.] *Virittäjä* vol. 98, s. 227–239. Kotikielen seura, Helsinki. Viitattu 30.4.2024. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/38695/27209>.
- Mauranen, Anna – Tiittula, Liisa 2006. “Minä” käännessuomessa ja supisuomessa. *Käännessuomeksi: tutkimuksia suomennosten kielestä*, s. 35–69. Toim. Anna Mauranen ja Jarmo H. Jantunen. Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski.
- Nord, Christiane 2010. Functionalist approaches. *Handbook of Translation Studies: Volume 1*, s. 120–129. [Verkkojulkaisu.] Toim. Yves Gambier and Luc van Doorslaer. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. Viitattu 18.3.2024. Saatavissa: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/reader.action?docID=871816&ppg=130>.
- Priiki, Katri 2017. *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä*. [Verkkodokumentti.] Turun yliopisto, Turku. Viitattu 20.3.2024. Saatavissa: <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/130858/AnnalesC432Priiki.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
- Riemer, Nick 2010. *Introducing Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Saarimaa, E. A. 1949. Pronominivirheistä. [Verkkodokumentti.] *Virittäjä* vol. 53, s. 250–257. Kotikielen seura, Helsinki. Viitattu 26.3.2024. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/32277>.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suoniemi, Paula 2006. *Translation of the 3rd Person Singular Pronouns in English and Finnish*. [Verkkodokumentti.] Pro gradu -työ. Tampereen yliopiston englantilaisen filologian oppiaine. Viitattu 15.2.2023. Saatavissa: <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-15915>.
- Tieteen termipankki 2024. [Verkkojulkaisu.] Viitattu 9.3.2024. Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi>.
- Varteva, Annukka 1998. Pronominit hän ja tämä tekstissä. *Virittäjä* vol. 102, s. 202–223. Kotikielen seura, Helsinki.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. Funktionaaliset ekvivalenssiteoriat. *Kopiointia vai kommunikointia: johdatus käännösteoriaan*, s. 70–86. Finn Lectura, Helsinki.

Vilkuna, Maria 1992. *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. SKS, Helsinki.

VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. [Verkojulkaisu.] SKS, Helsinki. Viitattu 14.2.2023. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>. URN:ISBN:978-952-5446-35-7.